Compass 2020

Україна у міжнародних відносинах
Цілі, інструменти, перспективи

Туреччина: регіональний гравець з глобальними амбіціями

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

ЗМІСТ

Резюме.....2

1. Туреччина – «країна, оточена реальністю».....3

1.1. Зовнішньополітичний активізм: чи стане політика «відсутності проблем» новою ортодоксією?..... 4

1.2. Захід втрачає Туреччину?.....5

2. Україна віднаходить Південь: турецьке місце в українській системі координат Захід – Схід.....6

2.1. Україна і Туреччина: стратегічні партнери?.....7

2.2. Україна, Туреччина і Росія.....9

3. Сценарії розвитку українсько-турецьких відносин.....10

3.1. Стратегічне партнерство – перезавантаження. «Скрізь терні до зірок»..... 10

3.2. «Business as usual» – прагматика понад усе..... 11

3.3. Криве дзеркало замість вікна можливості. 11

4. На шляху до симетричної взаємозалежності.....12

4.1. Нова безпекова ідентичність: точки дотикання 12

4.2. Політичний діалог.....13

4.3. Економіка як стрижень кооперації..... 13

4.4. Синергія: коли high politics доповнюється low politics.....13

РЕЗЮМЕ

Турецька Республіка на сучасному етапі продовжує бути прикладом винятковості у всьому: виняткової історії і географії, виняткової демократії та виняткового зовнішньополітичного курсу. Внутрішня та зовнішня політика країни демонструє, що Туреччина перебуває у процесі зміни своєї ідентичності, пошуку власної ролі: «моделі» ісламської демократії, «мосту» між цивілізаціями, провайдера безпеки чи якоїсь іншої?

Відносини між Україною і Туреччиною традиційно характеризуються як стратегічне партнерство. Водночас у силу численних причин ця характеристика не відповідає дійсності. Прагматична економізація відносин, помітна на всіх етапах співпраці з 1991 р. , не може замістити собою інші, на сьогодні відсутні, спектри стратегічного партнерства.

Процеси, які нині розгортаються, дають змогу простежити кілька ймовірних сценаріїв розвитку подій в українсько-турецькій взаємодії. Згідно з першим сценарієм, що передбачає інтенсифікацію насамперед політичного діалогу, відбувається «перезавантаження» стратегічного партнерства. Виявляється політична воля, необхідна для вирішення нагальних питань, передусім кримськотатарського.

Другий сценарій уособлює економізацію українсько-турецької взаємодії, символом якої може стати довгоочікуване створення зони вільної торгівлі та активізація торговельно-економічної співпраці тощо. Такий хід подій відповідає формулі «бізнес як звичайно», тобто економічна співпраця, попри всі політичні труднощі, продовжує стимулювати двосторонній діалог.

Третій сценарій, найбільш несприятливий по своїй суті, фокусується на процесах домінування конфліктних тенденцій у взаємодії, що зводить нанівець перспективи стратегічного партнерства.

Безперечно, останній варіант виглядає як найбільш неприпустимий. Традиційно українсько-турецькі відносини розвиваються по траєкторії другого сценарію – «бізнес як завжди», тобто спостерігається повна економізація відносин. Перший сценарій, на наш погляд, має також свої переваги, хоча й не настільки фокусується на економіці. Оптимальним було б забезпечити реалізацію комбінованої версії першого та другого сценаріїв.

ТУРЕЧЧИНА – «КРАЇНА, ОТОЧЕНА РЕАЛЬНІСТЮ»

Прокляття чи благословення географії – таку дилему Туреччина вирішує впродовж усього свого існування. Країна, що знаходиться на перехресті геополітичних, геоекономічних та цивілізаційних просторів, і в умовах холодної війни, і сучасного постбіполярного світу розташована на авансцені як регіональних, так і світових процесів. Туреччина як член НАТО, як асоційований член ЄС зарекомендувала себе як вірний союзник Заходу у боротьбі спочатку з СРСР, потім – із численними іншими проблемами, зокрема з ісламським фундаменталізмом. «Чутливе» географічне положення країни підвищує її вразливість до процесів, що розгортаються на цих просторах. «Туреччина, що розташована в епіцентрі ... конфліктного євразійського регіону, є або стороною деяких з цих конфліктів, або сприйнятливою до ефекту переливу», – пише турецький дослідник[1]. Вочевидь, для Туреччини славнозвісний «кінець географії» так і не наступив.

Найбільш адекватним визначенням цього стану є те, що Туреччина – «крана, оточена реальністю»[2]. Ця географічна максима не тільки формувала історичний контекст державотворчого процесу в країні, а й продовжує впливати на суспільні процеси дотепер, відтворюючи та реконструюючи стратегічну культуру небезпеки в країні.

Туреччина – унікальний продукт синтезу різних традицій, «кемалістського войовничого секуляризму»[3] та ісламізму. В останні роки, з приходом до влади у 2002 р. помірковано ісламістської Партії справедливості і розвитку (АКР), відбуваються процеси, які свідчать про посилення саме ісламського компоненту ідентичності турецького суспільства. Це призвело до посилення протистояння між секулярною та ісламістською елітами, між військовими та урядом і парламентом (в якому більшість належить правлячій партії).

Важливим елементом суспільно-політичних процесів у Туреччині є фактор впливу військових на життя країни. Їх роль обумовлюється історичним контекстом. Саме військові забезпечували силу та життєздатність Османської імперії. Вони сприяли модернізації держави за часів, коли розділення між військовою та цивільною владою не існувало. Їх авторитет закріпився після війни за незалежність, яка заклала «основи легітимності» всіх їхніх дій[4]. Військові сприймають себе гарантом республіканського секуляристського строю, «охоронцями ідеологічної спадщини Ататюрка та містичним втіленням турецької нації»[5]. Чотири державних перевороти, здійснювані армією задля «наведення порядку» та вирішення політичних суперечностей у 1960-му, 1971-му, 1980-му та 1997 р. продемонстрували, що армія відіграє значно більшу роль, ніж це допустимо в демократичних країнах, втручаючись у політику кожного разу, коли вона вважає це за потрібне, робить публічні (частіше критичні) коментарі щодо дій уряду[6] тощо.

У посиленні протистояння між військовими та урядом є свої причини – за часів перебування АКР при владі могутність військових була значно обмежена. З одного боку, це має свідчити про демократичні погляди правлячої партії та її уряду. Проте прибічники секуляризму побоюються, що справжнім лейтмотивом подібних дій є бажання ліквідувати єдиного супротивника – армію – на шляху до подальшої ісламізації турецького суспільства.

Зазначаючи хвилювання з боку деяких груп турецького суспільства стосовно щирості намірів ісламістів, треба зауважити водночас фундаментальні трансформації, які здійснює нинішній уряд у всіх сферах життя. Реформи, що проводяться в Туреччині і які почасти називають «мовчазною революцією», змінили обличчя сучасної Туреччини, зробили її значно більш модернізованішою та демократичнішою. Політика «демократичного відкриття» як стратегія демократизації суспільства та вирішення курдського питання, оголошена адміністрацією влітку 2009 р., стала знаменною подією у справі демократичної трансформації Туреччини. Водночас той факт, що ця політика переживає свої «відкати», викликає стурбованість з боку ЄС. Закриття Партії демократичного суспільства (DTP), продовження терористичної діяльності Робочої партії Курдистану (РПК) на фоні очевидних досягнень політики демократичного відкриття, приміром трансляція телепрограм курдською мовою, – на ці факти

1 Tayfur F. Turkish Foreign Policy towards the Euro-Mediterranean Partnership and the Black Sea Economic Cooperation: A Comparative Analysis // Dışpolitika – Foreign policy (A Quarterly of the Foreign Policy Institute). - Vol. XXIII. – 1999. - Nos. 1-2-3-4 . – P. 48.

2 Ibid. - P. 48.

3 Tank P. Turkey's Military Elite at a Crossroad: Paths to Desecuritization? A Dissertation for the Degree of Dr.Philos. Submitted to the Faculty of Social Sciences, University of Oslo, December 2008. – Oslo: Unipub AS, 2009. – P.150.

4 Çelenk A.A. Democratization of the National Security Discourse and the Political Parties in Turkey // Erciyes Üniversitesi Iktisadi ve Idari Bilimler Fakültesi Dergisi. – Temmuz - Aralık 2009. – Sayı 33. – S. 122-123.

5 Jenkins G. Continuity and Change: Prospects for Civil-Military Relations in Turkey // International Affairs. – March 2007. – Vol.83. – No 2. – P. 354.

6 Симптоматичним заходом з боку воєнних у 2007 р. під час виборів президента, який обирався парламентом (майбутні вибори вже будуть здійснюватись шляхом всенародного голосування), став «електронний ультиматум», розміщений на сайті військових – попередження, що нинішній президент Абдулла Гюль не має бути призначений президентом через загрозу, яку це може становити для секуляризму.

звернув увагу Комісар ЄС з розширення О. Рейн, виступаючи на засіданні Європейського Парламенту у січні 2010 р.[7].

Реформуванню у демократичному дусі заважає посилення політичної боротьби в країні. Славнозвісна справа «Ергенекон» щодо таємної терористичної націоналістичної мережі, піддала судочинству колишніх високопоставлених представників армії та ще більше загострила політичну ситуацію в країні. Розслідування по справі «Молот», що пов'язана з підозрами у державному перевороті, який готували військові у 2003 р., триває дотепер. Діяльність РПК, яка відновила воєнні дії проти турецької армії у червні 2010 р., тільки ускладнює реалізацію «демократичного відкриття», змушуючи уряд вдаватись до репресивних дій. Референдум, що відбувся в Туреччині з питань конституційної реформи 12 вересня 2010 р., став своєрідним «вотумом довіри» правлячій партії[8], відповідно до нього був прийнятий пакет поправок до Конституції, проти чого виступала опозиція. Таким чином, внутрішня політика є осередком суперечностей та характеризується певними конспірологічними тенденціями.

У зовнішньополітичний площині активність Туреччини базується на нових засадах політики «відсутності проблем» – політики, що спрямована на розв'язання проблем з сусідами. Реалізацією цієї стратегії стали дії турецької адміністрації, що мали на меті поліпшення відносин з Іраном, Сирією та Вірменією, дипломатичні відносини з якою були розірвані у 1993 р. після початку конфлікту в Нагорному Карабаху. Якщо додати участь Туреччини у численних міжнародних організаціях, активні дії як непостійного члена Ради Безпеки ООН у 2009-2010 рр., участь у миротворчих операціях ООН, НАТО та ЄС, спільна з Іспанією ініціатива «Альянс цивілізацій», ініціатива зі створення Пакту стабільності на Кавказі після російсько-грузинської війни серпня 2008 р. – стає очевидно, що турецька політика дрейфує від позиції простої реакції до більш активних дій.

1.1. Зовнішньополітичний активізм: чи стане політика «відсутності проблем» новою ортодоксією?

В постбіполярну епоху Туреччина відкинула політику ізоляціонізму часів холодної війни та стала активно розвивати відносини з сусідніми регіонами. Навіть якщо спочатку турецьке «бачення ширшої Євразії, як виявилось, було дещо нереалістичним, вплив, який вона згенерувала, задала тон турецькій політиці на всі 1990-ті та початок 2000-х рр.», - констатує М. Айдин[9]. Свого апогею така активність отримала за нинішньої адміністрації, а своє концептуальне підґрунтя – від нинішнього міністра закордонних справ Давутоглу Ахмета (з 2002 р. по травень 2009 р. – радник прем'єр-міністра Ердогана Р.) Цього політика можна по праву вважати архітектором зовнішнього курсу Туреччини на сучасному етапі, а його вплив на теоретичне оформлення зовнішньої політики пояснює популярну в ЗМІ характеристику міністра як «турецького Кісінджера».

Давутоглу А. виділяє три методологічні та п'ять операційних принципів нової турецької політики. По-перше, Туреччина, з його слів, реалізує далекоглядний, прогностичний (visionary) підхід, на відміну від «кризорієнтованого» підходу часів холодної війни. По-друге, Туреччина розвиває відносини зі всіма регіонами світу в «послідовних та систематичних рамках». По-третє, країна озброїлась «новим дискурсом та дипломатичним стилем», що має сприяти посиленню м'якої сили країни. Серед операційних принципів зовнішньої політики міністр називає підтримання балансу між безпекою і демократією («безпека не повинна реалізуватись за рахунок свобод та прав людини»); політику відсутності проблем з сусідами; активну дипломатію миру, спрямовану на запобігання кризам; багатовимірну зовнішню політику, в якій її напрями не конкурують, а взаємодоповнюють один одного і, врешті-решт, те, що міністр називає «ритмічною дипломатією» – дипломатія, що забезпечує присутність Туреччини в міжнародних організаціях та участь у всіх міжнародних питаннях[10].

Доповнення турецького зовнішньополітичного вокабуляру такими поняттями, як «відсутність проблем з сусідами», «м'яка сила», «ритмічна зовнішня політика», зі слів Гаджиєва А.Г., свідчить як про розширення напрямів зовнішньої політики, так і про зміну понятійного апарату дипломатії Туреччини[11]. Можна помітити, що Туреччина позиціонує себе як

7 Olli Rehn, EU Commissioner for Enlargement, Speech on Democratisation in Turkey, EP Plenary Strasbourg, 20 January 2010 // Black Sea Monitor of the International Centre for Black Sea Studies (Athens). - Issue no.15. - April 2010. – P. 18.

8 Гаджиев, А.Г. К вопросу о внутриполитической ситуации в Турции. 6.08.2010. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html. – Последний доступ 28.08.2010.

9 Aydin M. Contending Agendas for the Black Sea Region: A Turkish Alternative // Sarem Journal of Strategic Studies. - January 2010, № 14. – P. 32.

10 Article by H.E. Ahmet Davutoğlu published in Foreign Policy magazine (USA) on 20 May 2010. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http:/www.mfa.gov.trarticle-by-h_e_-ahmet-davutoglu-published-in-foreign-policy-magazine-_usa_-on-20-may-2010.en.mfa. – Останній доступ 27.08.2010.

11 Гаджиев А.Г. К вопросу о значении Турции на международной арене. 31.07.2010. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html. – Последний доступ 29.08.2010.

держава, що будує мости між країнами та цивілізаціями, об'єднувач, інтегратор тощо[12].

Зважаючи на те, що розв'язання конфліктів з сусідами часто нашаровується на інші глибинні проблеми, можна зрозуміти, чому не все так безхмарно в сфері реалізації політики «відсутності проблем». У випадку «відлиги» між Туреччиною та Вірменією процеси зближення гальмуються нерозв'язаним станом конфлікту в Нагорному Карабаху між Вірменією та Азербайджаном. Інтенсивний процес діалогу, що розпочався між Туреччиною та Вірменією після так званої турецької «футбольної дипломатії», стикнувся з наразі непереборними проблемами: ратифікація Протоколів про встановлення дипломатичних відносин та розвиток двосторонніх відносин, зв'язок нормалізації турецько-вірменських відносин з прогресом по Нагорному Карабаху тощо. Ця ситуація дала змогу президенту Вірменії С. Саркісяну зауважити, що турецька політика «нульових проблем» приносить «нульові результати»[13].

Так чи інакше, було б занадто оптимістично очікувати швидкі результати такої політики в короткостроковій перспективі. З нашого погляду, вона змінює середовище регіональних процесів, що неодмінно викличе й певну модифікацію системних чинників.

Перехід від обережної пасивності до зазначеного нового характеру зовнішньополітичної поведінки Туреччини викликає зрозуміле питання щодо траєкторії руху країни та суті нової системи її преференцій. У відповідь на стурбованість стосовно демонстрації Туреччиною такої активності, турецькі офіційні особи зазначають, що подібне відчуття хвилювання з'являлось у партнерів і в роки холодної війни, коли Туреччина діяла незалежно[14]. Такий натяк на нову незалежну роль країни в світі і нерозуміння, чому це справляє на турецьких союзників негативне враження, – чіткий сигнал стосовно того, яким є зміст нової політики Туреччини та розвінчування старих стереотипів про Туреччину як маріонетку Заходу.

12 Важливо водночас сприймати ці спроби комплексно, оскільки, як справедливо вказує турецький дослідник Гьоксель Н., Туреччина сама не може вважатись взірцем країни, що зуміла вирішити проблеми толерантності всередині суспільства, тобто існують серйозні проблеми із «наведенням мостів» між частинами глибоко розділеного турецького соціуму. – Goksel N. Rhetoric and Reality: Turkish Politics Inside and Out. – The GMF analysis. – July 30, 2009. – P. 1.

13 Turkey's 'Zero Problems' Policy Yield 'Zero Results' Says Sarkisian. 23.06.2010. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://asbarez.com/82457/turkish-approach-to-south-caucasus-damaging-to-peace-stability-says-sarkisian/. – Last access 27.08.2010.

14 Ankara Seeks Washington's Help In Dispelling Misconceptions About Turkish Foreign Policy [Електронний ресурс]. Режим доступу : Офіційний сайт Генерального Директорату преси та інформації Офісу Прем'єр-міністра Туреччини: http://www.byegm.gov.tr/ yayinicerikarsiv.aspx?Id=6&Tarih=20100826&Haftalik=0#1. – Останній доступ 27.08.2010.

1.2. Захід втрачає Туреччину?

Основна тривога, яку викликають сучасні внутрішньополітичні процеси та зовнішня політика Туреччини, пов'язана з її можливим переорієнтуванням та зміною ідентичності. Ідентичність Туреччини як частини Заходу поступово змінюється на ідентифікацію себе з більш широкою географією.

Симптомом «антивестернізму» країни часто вважались суперечності між США та Туреччиною. Охолодження відносин зі США, антиамеріканізм у турецькому суспільстві, що особливо проявились після війни в Іраку та які не могли не викликати хвилювання в американської адміністрації, навіть у деяких випадках декларувалися експертами та політиками як крах стратегічних відносин між країнами. І попри те, що країни нині намагаються розвивати «модельне» партнерство, страх, що Туреччина відвертається від Заходу, залишається.

На тлі дій турецької держави в умовах холодної війни, які були значно обмежені реаліями того часу, можливо, зміна стратегії Туреччини може виглядати як її переорієнтація на інші регіони. Крім того, побоювання посилились після приходу до влади ісламістів та їх дій, що асоціюються з політичним ісламом, у країні, відомій своїм секуляризмом.

Відомо, що протягом сторіч вестернізація була планомірною політикою турецької еліти. Османська імперія зазнавала вестернізації з боку військових у спробі запобігти краху імперії та військовим поразкам на користь західним силам. Спроба розчленувати Туреччину після поразки Османської імперії в Першій світовій війні в результаті підписання Севрського договору спричинила у турецькому суспільстві так званий Севрський синдром – відчуття себе у пастці, жертвою змови. Така параноя дотепер стимулює дискусії у суспільстві, в якому чітко проявляється недовіра деяких сегментів турецького суспільства до кумулятивного Заходу, втіленого в США та ЄС. Почасти таке ставлення проявляється з боку турецьких військових, перед якими стоїть складна дилема: з одного боку, вони підтримують вступ Туреччини в ЄС як засіб закріплення секуляризму та «західності» Туреччини, як заповідав лідер турецької нації Ататюрк, з іншого – інтеграція (нинішні процеси свідчать про це) значно обмежить їх владу і скасує монополію на прийняття політичних рішень як неприпустиму. Таким чином, це ставлення парадоксально змішане – Захід «і обожнюється, і не користується довірою»[15].

Вестернізація, своєю чергою, була тісно пов'язана з секуляризмом. Секуляризм, на думку П. Більгін, «частково був відповіддю на амбівалентність міжнародної

15 Tank P. Op. cit. – P.61.

спільноти на «іншість» Туреччини та небезпеку, що це викликало». Позаяк іслам та життєвий устрій, пов'язаний з ним, був основним елементом, що підкреслював «іншість» Туреччини, секуляризм розглядався засновниками республіки як єдина можлива «безпекова реакція» (security response)[16].

Таким чином, секуляризм був стратегією приєднання до цивілізованого світу, набуття статусу рівноправної його частини. Вочевидь, на сьогодні спостерігається коливання в протилежному напрямі – до намагання підкреслення своєї «знакової іншості» як дивіденду на міжнародній арені, а також до бажання певних кіл суспільства віднайти свою ісламську ідентичність.

Парадоксальним є той факт, що впродовж всієї історії існування турецька держава, намагаючись долучитись до західного клубу, підкреслювала своє секулярне єство. Але за сучасних умов західним союзникам потрібна інша Туреччина – Туреччина, яка б стала моделлю мусульманської демократії. Прикладом є роль, яку мала б відігравати Туреччина в планах США з демократизації Близького Сходу в рамках «Широкого Близького Сходу» (Broader Middle East). Тож тепер відбувається те, що П. Танк характеризує як «символічне перевизначення Туреччини з боку її західних партнерів, які надали перевагу підкресленню її «мусульманської» замість «секулярної» ідентичності» (лапки авторські)[17].

Водночас доповнення ідентичності Туреччини (тобто його відродження) новим виміром – ісламізмом – ще не дає підстав стверджувати, що Туреччина віддаляється від Заходу. Деякі експерти вбачають причини «здвигу» в більш практичній площині. Через зростаючу самодостатність Туреччини та її впевненість щодо своєї здатності впоратись з загрозами безпеці співпраця із Заходом вже не є життєво важливою. «Туреччина, більше не зайнята питаннями виживання та екзістенціальної безпеки, є менш залежною від західної спільноти…», – вважає Кардаш Ш.[18]. Ця точка зору, будучи резонною, має бути доповнена, на нашу думку, тим фактором, що Туреччина виправляє помилки минулого, коли її одновекторна орієнтація не могла повністю забезпечити інтереси країни. Турецькі високопосадовці завжди підкреслюють, що Туреччина приділяє увагу регіонам, де її активність дотепер була невиправдано низькою. «Орієнтація Туреччини і стратегічний альянс із Заходом чудово поєднується з турецькою участю в Іраку, Ірані, Кавказі, близькосхідному мирному процесі та Афганістані», – зазначає А. Давутоглу [19].

Саме тому прогнози, що в рамках мультивекторної політики «західний напрям просто знижений до одного з багатьох напрямів, якими жонглює Туреччина», при чому «навіть незрозуміло, чи Захід привілейований до статусу primus inter pares»[20], на нашу думку, є перебільшеними та передчасними.

Вбачається, що амбіції країни сягають ширше: на порядку денному нинішньої адміністрації – перетворення Туреччини на глобального гравця з глобальною присутністю, чітко сформульованою політикою у всіх регіонах світу. «Туреччина робить все, що від неї залежить, щоб привнести згоду між Заходом і Сходом, Півднем і Північчю», – зазначається на сайті МЗС Туреччини[21].

Отже, зважаючи на викладене, можна дійти таких висновків. По-перше, питання «Захід чи Схід?» є занадто обмеженим для розуміння сутності сучасної Туреччини; питанням нового етапу є «Як забезпечити присутність у всіх чотирьох частинах світу?». По-друге, не Захід втрачає Туреччину, а Туреччина втрачає Захід як єдино можливий та вірний взірець, притулок та точку відліку.

УКРАЇНА ВІДНАХОДИТЬ ПІВДЕНЬ: ТУРЕЦЬКЕ МІСЦЕ В УКРАЇНСЬКІЙ СИСТЕМІ КООРДИНАТ ЗАХІД –СХІД

Південний вектор зовнішньополітичної активності України довгий час був «білою плямою» на мапі зовнішньополітичної присутності нашої держави. Лише в останнє десятиріччя процес «віднаходження себе» на південних кордонах стає не епізодичним, а вже традиційним феноменом. Дихотомія Захід-Схід ще, безумовно, є актуальною для нашої країни (можливо, навіть інтенсифікується певними політичними колами), але чорно-біле сприйняття міжнародно-політичного середовища, елементом якого є Україна, було «дофарбовано» іншими відтінками, що змусило Україну інтегрувати й інші виміри своєї зовнішньополітичної орієнтації. Туреччина в цій «тривимірній» системі координат є природним українським партнером.

16 Bilgin P. The Securityness of Secularism // Security Dialogue. – Summer 2008. – Vol. 39. - No 6. – P. 602.

17 Tank P. Op. cit. – P. 159.

18 Kardas S. Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles? // Middle East Policy. – Vol. XVII. – No 1. – Spring 2010. – P. 117-118.

19 Article by H.E. Ahmet Davutoğlu published in Foreign Policy magazine…

20 Kardas S. Op. cit. – P. 131.

21 Synopsis of the Turkish Foreign Policy. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.mfa.gov.tr/synopsis-of-the-turkish-foreign-policy.en.mfa. – Останній доступ 27.08.2010. До речі, своєрідним свідченням того, що не тільки Захід чи Схід є ареалом турецької активності, може слугувати нещодавнє відкриття Туреччиною 15 дипломатичних представництв на африканському континенті.

До того ж ця співпраця не є (чи не повинна бути) зовнішньообумовленою, а актуальною per se. Співпраця з Туреччиною у 1990-і роки розглядалась як певна альтернатива Росії, спроба збалансувати її вплив. У разі російського тиску передбачалась можливість створення «стратегічної вісі південної орієнтації»[22]. Своєю чергою, ми вважаємо, що потенціал співпраці між Україною і Туреччиною є значним та не дозволяє таку співпрацю вважати ситуативною, «захисною реакцією» проти впливу Росії на обидві країни.

Справедливості заради слід зазначити, що саме таке відчуття домінувало впродовж 1990-х років у політичних та безпекових істеблішментах обох країн. Це відчуття «оборонності» союзу та збалансування Росії, на нашу думку, стало інтегральною рисою всіх видів взаємодії України і Туреччини, інституціоналізувало певний вид культури цієї взаємодії (культуру небезпеки?). Інерція такого мислення зберігається й дотепер, хоча умови середовища, в якому розвивається українсько-турецька кооперація, принципово інші.

Такий стан речей не міг не справити обмежувальний вплив на розвиток відносин між країнами. Задекларoване стратегічне партнерство так і не було наповнено відповідним змістом, воно так і залишилось дипломатичною сентенцією.

Важливо зауважити, що в масовій свідомості та почасти офіційному історичному дискурсі (за важливими виключеннями) історія українсько-турецьких відносин зображується як конфліктна. Домінують тенденції недооцінювання чи навіть заперечування східного чинника розвитку української державності. Взаємини з Туреччиною (колишньою Османською імперією) зображуються у конфліктних тонах. Зі слів Кресіна О., «однією з принципових проблем є неврахування сучасними схемами (дослідження історії – В.М.) місця так званих «східних» державних утворень в історії держави і права України». Нариси з історії України або уникають згадування «східного матеріалу» в українській історії, або дискредитують його[23]. Але, як зазначає відомий український сходознавець Я. Дашкевич, існує багато доказів того, що, на відміну від стереотипного бачення історії українсько-турецьких відносин як періоду безперервної конфронтації, повинна утвердитись істина, що ці відносини були дружніми та взаємовигідними. Задля цього слід піддати ревізії радянські традиції української історіографії, що спотворювала історію, долучити до вивчення й турецькі історичні джерела[24]. Саме цієї однобокої схеми історії України», на нашу думку, слід уникати.

Таким чином, перед Україною стоїть завдання «віднайти Південь» – як частину своєї історії, як рівноцінний зовнішньополітичний напрям.

2.1. Україна і Туреччина: стратегічні партнери?

Відносини між Україною і Туреччиною традиційно характеризуються як стратегічні. Головним аспектом, що зазначається у зв'язку з цим, – це відсутність яких-небудь серйозних суперечностей між країнами та вміння не загострювати конфліктні питання. Водночас формальна сторона не повністю співпадає зі справжнім станом відносин.

За два десятиріччя з часу відновлення відносин між Україною і Турецькою Республікою політичний діалог між країнами розвивався досить стабільно, нормативно-правова база співпраці нараховує більш ніж 80 документів, котрі регулюють відносини у перспективних сферах.

Водночас залишаються серйозні перешкоди на шляху співпраці, з-поміж яких такі проблеми політичного характеру, як неврегульованість візового режиму між країнами, недосконалість вітчизняного законодавства, що перешкоджає реалізації спільних проектів тощо. Процес отримання українських віз турецькими громадянами ускладнюється необхідністю звертатись в консульські установи, тоді як українські громадяни отримують візу на кордоні. Це значно гальмує економічні відносини, зокрема надходження інвестицій, а також розглядається турецькою стороною як «форма дискримінації щодо турецьких ділових людей порівняно з їхніми західними конкурентами»[25]. Таким чином, питання спрощення візового режиму є нагальним для інтенсифікації економічного діалогу.

Структура українського експорту в Туреччину свідчить, що високотехнологічна продукція становить мізерну його частину (менш ніж 1%). Переважають товари з малою доданою вартістю, український експорт носить здебільшого сировинний характер (залізо та сталь; добрива; масла тваринного і рослинного походження; мінеральні палива і мастила; неорганічні хімічні речовини тощо). Дуже мало прикладів експорту

22 Sandru V. Interdependence of Economic Co-operation, Stability and Good Neighbourliness in the Black Sea Area // Romanian Journal of International Affairs. – Vol. 3. – 1997. – No 1. – P. 124.

23 Кресін О. Османська імперія: роль в історії України // Україна-Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє / Збірник наукових праць. – Упорядник: Туранли Ф.Г. – К.: «Денеб», 2004. – С. 193.

24 Дашкевич Я. Протурецька орієнтація XVI-XVIII ст. в Україні та міжнародні відносини // Україна-Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє / Збірник наукових праць. – Упорядник: Туранли Ф.Г. – К.: «Денеб», 2004. – С. 501.

25 Україна і Туреччина покращують співпрацю. 09.09.2009. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.turkishnews.com.ua/haberler-main menu-2/6060-2009-09-08-16-37-20.- Останній доступ 18.04.2010.

наукоємних українських товарів, обсяги торгівлі послугами також дуже незначні[26].

Об'єктивним чинником впливу на українсько-турецькі відносини в економічній сфері стала світова фінансова криза, яка призвела до зменшення обсягів торгівлі практично вдвічі. За оцінками турецьких підприємців, криза справила значний вплив на економіку України, спричинивши стагнацію у сфері будівництва, тим самим вдаривши по позиціям турецьких будівельних компаній, змусивши їх згорнути свою діяльність чи перейти до інших секторів[27].

Вже багато років питання створення зони вільної торгівлі між Україною та Турецькою Республікою перебуває на порядку денному двосторонньої співпраці. Була досягнута домовленість з турецькими партнерами, що угода про ЗВТ має покривати такі питання, як тарифні, нетарифні та технічні бар'єри у торгівлі; інструменти захисту в торгівлі; санітарні та фітосанітарні заходи; послуги, інвестиції та рух капіталів; правила походження, державні закупівлі; права інтелектуальної власності; врегулювання суперечок; конкуренція, митниця і спрощення процедур торгівлі28. За даними Міністерства економіки України, нині проект угоди опрацьовується центральними органами виконавчої влади та профільними асоціаціями виробників України[29]. Слід зазначити, що створення ЗВТ та лібералізація візового режиму – два необхідні елементи одного процесу, наголошує турецька сторона.

Звісно, ЗВТ з Туреччиною має бути створена тільки після адекватного вивчення шляхів захисту української економіки. Адже, на думку українських товаровиробників, укладення угод про вільну торгівлю з Туреччиною може призвести до неконтрольованого зростання демпінгового імпорту з та через неї на територію України. Тому з метою запобігання небажаному реекспорту на територію України Міністерство економіки України має вжити заходів для мінімізації можливих негативних наслідків створення ЗВТ з цією країною[30].

Водночас переваги створення такого спільного економічного простору між країнами очевидні, особливо враховуючи те, що Туреччина з 1996 р. є членом митного союзу з ЄС. За оцінками Посла Туреччини в Україні А.Б. Меріча, створення зони вільної торгівлі призведе до збільшення товарообігу між країнами щонайменше вдвічі. Крім того, Україна могла б суттєво збільшити свою присутність на турецькому ринку, а спільне виробництво товарів зробило б їх більш конкурентоспроможними та сприяло б їх просуванню і на європейські ринки[31].

Окремим системоутворювальним чинником двосторонніх відносин є фактор кримськотатарського населення України. Активізація дій Туреччини на кримському плацдармі не завжди схвально сприймається деякими дослідниками, пророкуючи сценарій дезінтеграції та сепаратистських тенденцій в АРК[32]. Кримськотатарський чинник почасти розглядається як один із компонентів пантюркізму – стратегії, якою начебто керується керівництво ТР задля поновлення впливу над всіма тюркомовними народами. Інші ж вважають сценарії, за якими Туреччина використовує кримських татар як своєрідну п'яту колону, «абсурдними»[33]. Дослідник Матос Дж. так характеризує атмосферу, що панує в українсько-турецьких відносинах стосовно кримськотатарської тематики: «Обидві країни виявляють високий рівень толерантності, а їхні спільні зусилля можуть слугувати для інших держав регіону взірцем співпраці на високих етичних засадах, спрямованої на подолання взаємних кривд, які залишились в історичній пам'яті»[34].

На нашу думку, участь Туреччини у справах кримськотатарського населення не можна вважати плано-

26 Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Туреччиною: сьогодення і перспективи // Мости дружби. Україна-Туреччина 2006. – Київ: Український видавничий консорціум, 2006. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://who-is-who.com.ua/project/2.html. – Останній доступ 25.04.2010.

27 Kiev'de ekonomik gelişme dinamikleri veTürkiye örneği konuşuldu. 24.03.2010. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.daplatform.org/bpi.asp?caid= 1016&cid=2125. – Останній доступ 23.04.2010.

28 Консультації щодо створення ЗВТ між Україною та Турецькою Республікою // Міністерство економіки України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=137676&cat_id=137675. – Останній доступ 23.04.2010.

29 Ibid.

30 Протокол попереднього обговорення проектів угод про вільну торгівлю з Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ), Сінгапуром та Туреччиною з асоціаціями національних товаровиробників. 7 липня 2009 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України - http://me.kmu.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=137722&cat_id=137721. – Останній доступ 3.05.2010.

31 Украина – Турция: у дружбы есть резервы // Вечерняя Одесса. - № 24 (9155). - 18 февраля 2010 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://vo.od.ua/rubrics/raznoe/13321.php. – Последний доступ 24.04.2010.

32 Наприклад Маначинський О. Туреччина і Україна // Спостерігач. – 1996. - № 23. – С. 13-14

33 Шишкіна В. Чорноморський вектор зовнішньої політики Туреччини: історична ретроспектива та сучасність // Людина і політика. – 2004. - № 1. – С. 25.

34 Матос Дж. Україна і Туреччина: безпека та співробітництво у Чорноморському регіоні // Україна-Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Матеріали міжнародної конференції, Київ, 10-11 квітня 2000 р. / Фонд Фрідріха Еберта; За ред. Андрійка В.І., Перепелиці Г.М. – К., 2000. – С. 154.

мірною експансією культурно-цивілізаційного та економічного характеру. Негативне ставлення до кримських татар та турецької присутності у Криму є наслідком як збереження стереотипів часів холодної війни, так і вже сучасного становища в інформаційному просторі на Кримському півострові, в якому домінують російські погляди антитатарського спрямування. Коректна позиція Туреччини й одночасне намагання Росії розіграти кримську карту дають підстави для висновку, якого дійшов український експерт, що кримськотатарська проблема є радше фактором українсько-російських, ніж українсько-турецьких відносин[35].

Лідер кримськотатарського руху Джемілєв М. зауважує, що «звернення до кримськотатарського фактора в українсько-турецьких відносинах залежить від явної чи прихованої мети, яку переслідують автори». Часто у цьому дискурсі домінують підходи повного заперечення необхідності повернення кримських татар на свою історичну Батьківщину, як таке, що призведе до кримського сепаратизму, чи «принцип половинчастого рішення і дозованої довіри» в силу «неблагонадійності» татар, що призводить до перешкод на шляху до їх інтеграції в українське суспільство[36].

Очевидно, що ця тематика є занадто заполітизованою. Збільшення кількості релігійних організацій в Криму, поширення релігійної освіти серед ісламського населення, економічна експансія турецьких фірм – тривожні симптоми для багатьох представників українського соціуму. Водночас доцільна тільки виважена позиція у координуванні вирішення цих питань з Туреччиною.

Підсумовуючи, свідчення невідповідності задекларованого стратегічного партнерства реальному стану цих відносин можна знайти в різних сферах. У політичній сфері українська сторона робить більший наголос на стратегічності відносин, тоді як турецькі дипломатичні представники ці відносини характеризують як «стратегічні за своєю природою», як такі, що «просуваються у напрямі стратегічного партнерства»[37], але стратегічні «наразі тільки в окремих галузях»[38]. Крім того, в усіх зовнішньополітичних документах Туреччини Україна не виділяється як окремий напрям зовнішньої політики, навіть нібито випадає зі схеми «ЄС – Росія – Кавказ тощо». В економічній сфері недоліки, що були проаналізовані, також не можуть бути атрибутами стратегічного партнерства. В соціальній сфері, на жаль, рівень міжсуспільних контактів та обізнаності залишається вкрай низьким та незадовільним, попри певну інтенсифікацію процесів пізнавання країнами одна одної в останні роки. «Українське питання» отримує епізодичне висвітлення в турецьких мас-медіа (і навпаки)[39].

Всі ці процеси викликають у багатьох експертів питання: чи справді відносини між країнами розвиваються по висхідній – від співпраці до стратегічного партнерства, або ж динаміка діаметрально протилежна[40]. За таких умов тільки системний підхід до проблеми зможе змінити негативні тенденції.

2.2. Україна, Туреччина і Росія

Динаміку розвитку двосторонньої українсько-турецької співпраці часто пов'язують з російським чинником. Безсумнівно, українсько-турецький альянс був частково продиктований реаліями протистояння з Росією, як фактор балансування та противаги. Російсько-турецькі відносини впродовж 1990-х років були дуже напруженими, так само як і українсько-російські. Давутоглу А. визнає вплив російської сторони на характер відносин між Туреччиною та Україною: «Суперечності, які мали нові актори з центральною силою на півночі Чорного моря – Росією – надали прискорення розвитку турецько-українським та турецько-грузинським відносинам...»[41].

На сучасному етапі внаслідок складної трансформації російсько-турецьких відносин від напружених до стану «керованого партнерства» Росія для Туреччини є важ-

35 Москалець О. Кримськотатарська тема у контексті українсько-турецьких відносин // Україна-Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Матеріали міжнародної конференції, Київ, 10-11 квітня 2000 р. / Фонд Фрідріха Еберта; За ред. Андрійка В.І., Перепелиці Г.М. – К., 2000. – С. 137.

36 Джемілєв М. Крим і кримські татари в українсько-турецьких відносинах // Україна-Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Матеріали міжнародної конференції, Київ, 10-11 квітня 2000 р. / Фонд Фрідріха Еберта; За ред. Андрійка В.І., Перепелиці Г.М. – К., 2000. – С. 86-87.

37 Україна і Туреччина покращують співпрацю...

38 Ердоган Ішджан: Взаємне скасування віз - наша мета. 04.09.2009. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.turkishnews.com.ua/haberler-mainmenu-2/6051-2009-09-04-09-48-16. - Останній доступ 18.04.2010.

39 Докладніше Imanov V. Perception of Ukraine and Ukrainians in Turkish Mass-media: Some Empirical Notes from the Last Two Years (2004-2006) // Українсько-турецькі відносини: сучасний стан та перспективи розвитку. Матеріали міжнародної конференції, Одеса, 26 травня 2006 р. / За ред. М.О. Воротнюк. – Одеса: Фенікс, 2006. – С. 117-139. Це дослідження показує, що й нині турецькі ЗМІ лише спорадично висвітлюють інформацію, пов'язану з Україною, тоді як до помаранчевої революції 2004 р. така інформація була ще більш епізодична. Найбільшою увагою користуються політичні події на кшталт президентських та парламентських виборів в Україні, українсько-російські відносини, дипломатичні візити тощо. Справедливості заради слід відмітити, що імідж України й українців в Туреччині є загалом позитивним.

40 Наприклад, Dubovyk V. Ukrainian-Turkish Cooperation in the Context of Security Issues in the Black Sea Region // Українсько-турецькі відносини: сучасний стан та перспективи розвитку. Матеріали міжнародної конференції, Одеса, 26 травня 2006 р. / За ред. М.О.Воротнюк. - Одеса: Фенікс, 2006. - С. 50-54.

41 Davutoğlu A. Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu. – 32. baskı. - İstanbul: Küre yayınları, 2009. – S. 160.

ливим партнером, «невід'ємною частиною багатомірної зовнішньої політики Анкари», за визначенням турецької сторони[42]. Останніми свідченнями значної інтенсифікації співпраці між Туреччиною та Росією стало створення Ради співробітництва вищого рівня (створення такої Ради між Україною та Туреччиною ще тільки планується) в результаті візиту президента Росії в Анкару в травні 2010 р. та ратифікація турецьким парламентом улипні 2010 р. російсько-турецької угоди щодо будівництва атомної електростанції у Вілайеті Ічель – подія у двосторонній енергетичній співпраці, яку можна прирівняти за значимістю до спільного проекту з будівництва газопроводу «Блакитний потік»[43].

Добре помітна на нинішньому етапі обережність Туреччини щодо України та бажання підтримувати статус-кво пояснюються саме російським чинником. Наступні дві думки заслуговують на окрему увагу як приклади того, як можна було б подолати наслідки цієї ситуації. Турецький дослідник Туран І. вважає, що Україна і Туреччина мають спільний інтерес, який полягає у необхідності допомоги Росії адаптуватись до її нової ролі у пост-біполярному світі, прийняти нове бачення. Вони повинні протистояти імперським намаганням Росії тиснути на них. Дослідник пропонує такі засоби забезпечення цієї політики: посилення солідарності між Україною і Туреччиною, використовуючи всі виміри співпраці (починаючи від економічної, закінчуючи культурною); співпраця на базі таких міжнародних форумів, як ОЧЕС, Партнерство заради миру, Рада Європи тощо; індивідуальна та колективна робота цих країн щодо їх інтеграції в ЄС; та політика, що не допускає дій, які б могли б спричинити напругу двосторонніх відносин[44]. На думку російського дослідника Ковальського М., ідеї утворення конструктивного, тристороннього партнерства між Україною, Росією і Туреччиною не є безпідставними, отже, такі відносини слід розвивати «і за тристоронньою формулою», наприклад, за допомогою консультацій, зустрічей у тристоронньому форматі[45]. Безумовно, і згаданий тристоронній формат співпраці, і допомога Росії в адаптації до нових реалій є надзвичайно бажаними «рецептами», але, на жаль, у сучасних умовах виглядають малоймовірними.

42 Давутоглу А. Внешняя политика Турции и Россия // Россия в глобальной политике. – Т. 8. –2010. - № 1.– С. 69.

43 Гурьев А.А. Ситуация в Турции: июль 2010 г. 5.08.2010.// http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html. – Последний доступ 28.08.2010.

44 Turan I. Ukraine, Russia and Turkey // Insight Turkey. – April-June 2000. – Vol.2. - No2. – P. 156-158.

45 Ковальський М. Регіональний вимір взаємодії Росії, України, Туреччини // Україна-Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні: Матеріали міжнародної конференції, Київ, 10-11 квітня 2000 р. / Фонд Фрідріха Еберта; За ред. Андрійка В.І., Перепелиці Г.М. – К., 2000. – С. 75.

СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН

Базовою передумовою наступних сценаріїв є середньостроковий (до 2020 р.) прогноз того, що не відбудеться радикальних змін у політичних системах України і Туреччини, а також того, що жодна з них на момент 2020 р. не буде членом Європейського Союзу. Далі представлені три варіанти розвитку подій залежно від кореляції кількох незалежних змінних українсько-турецької співпраці. Слід зазначити певне неминуче спрощення трактування подій, характерне для сценарного аналізу, представлення держав як гомогенних акторів, що, звичайно, не відповідає дійсності[46].

3.1. Стратегічне партнерство – перезавантаження. «Скрізь терні до зірок»

Лейтмотивом першого сценарію є «перезавантаження» українсько-турецьких відносин з наданням їм більш активного політичного характеру. Головною рушійної силою таких трансформацій є «політична воля» сторін у своєму конкретному втіленні.

За цим сценарієм головним органом, що координує українсько-турецьку співпрацю, є Стратегічна рада високого рівня, яка очолюється президентом України та прем'єр-міністром Туреччини. Створення такого органу забезпечило більш активний діалог, який, будучи доповнений роботою відповідних міжурядових та міжпарламентських комісій, забезпечив безперебійне спілкування. Міжурядовою комісією та Стратегічною радою контролюється реалізація щорічних планів дій. Міждержавний діалог вдалось посилити також завдяки підключенню таких неформальних структур, як Українсько-турецька ділова рада та Турецько-українська асоціація бізнесменів.

Головним питанням, в якому вдалось досягти прогресу, є питання кримськотатарського населення, умови проживання якого значно поліпшились завдяки політиці українського уряду з інтеграції татар, котрі повернулись на батьківщину. Зменшенню рівня соціальної напруги на Кримському півострові сприяло спрощення процедури отримання українського громадянства татарами, що дозволило їм брати активну участь у соціально-політичних процесах, значно зменшивши стан їх маргіналізованості. Спільна українсько-турецька програма з

46 Основною складністю є те, що прогнози в ареалі зовнішньої політики неминуче є похідними прогнозів стосовно розвитку подій у внутрішній політиці, що ще більше посилює похибку у побудові зовнішньополітичних сценаріїв. «Гомогенізація» акторів (тут – держави), тобто певне абстрагування від всієї складності внутрішньої ситуації, використання «чистих типів», полегшує побудову моделі (хоча й абстрактної), що ляже в основу сценарію.

поліпшення життєвих умов кримських татар значно поліпшила їх соціально-економічний стан.

Водночас створення ЗВТ ще залишається на порядку денному – обговорюються її основні параметри. Турецька сторона наголошує на зв'язку між створенням ЗВТ та повною лібералізацією візового режиму. Україна продовжує розглядати це питання через призму нелегальної міграції.

Кілька чинників сприяли інтенсифікації контактів. По-перше, важливим фактором стало впровадження цільових програм з підвищення мобільності учнів, студентів, викладачів шкіл та ВНЗ двох країн. По-друге, співпраця між представниками мас-медіа призвела до кращої інформованості та посиленого інтересу до культури, політики, економіки. Завдяки прискоренню реалізації домовленостей між Державним комітетом телебачення і радіомовлення України та Телерадіокомпанією Туреччини країни входять в інформаційний простір один одного з теле- та радіопрограмами власного виробництва. По-третє, зрушила з мертвої точки співпраця між містами-побратимами України і Туреччини (їх більш ніж 20), які виступають зі спільними символічними акціями.

Завдяки активізації туристично-рекреаційної галузі в Україні диспропорція між кількістю турецьких туристів, що відвідують Україну, і українських туристів, котрі відвідують Туреччину, подолана – Україна стає популярним туристичним напрямом для турецьких громадян. Розвиваються такі форми туризму, як екологічний, етнічний, лікувальний туризм тощо.

Певним чином, такий хід відносин можна назвати ренесансом українсько-турецького партнерства.

3.2. «Business as usual» – прагматика понад усе

У центрі другого сценарію лежить прагматичне мото «Business as usual» (бізнес як звичайно; бізнес, незважаючи ні на що)[47]. Головним лейтмотивом сценарію є прагматизація відносин на економічних засадах.

Найбільш довгоочікуваним результатом новітнього етапу в українсько-турецьких відносинах стає створення зони вільної торгівлі між ними. Ця подія визначає та інтенсифікує всі економічні інтеракції між країнами. Негативні наслідки створення ЗВТ вдалось подолати за рахунок вилучення певних сфер (наприклад, сільського господарства). ЗВТ створила інституціоналізовані рамки, прозорі правила гри для українського та турецького бізнесу.

Товарообіг між країнами зростає, подолавши довгоочікувану відмітку в 10 млрд дол. США. Переважно сировинний український експорт значно урізноманітнюється за рахунок високотехнологічної продукції. Кількість турецьких підприємств на українському ринку збільшується. Аналогічна тенденція спостерігається і стосовно українських підприємств на турецькому ринку, що, зрештою, долає дисбаланс, викликаний більшим представництвом турецьких підприємств на українському ринку станом на 2010 р. Українські продукти займають свою нішу на турецькому ринку завдяки низькій ціні та порівняно високій якості.

В енергетичній сфері залишаються засади для конкуренції, але вона значно стримується завдяки спільним проектам, що вже реалізуються або плануються. Активна співпраця України і Туреччини у будівництві газокомпресорних станцій, газосховищ має свої позитивні наслідки. Спільні українсько-турецькі проекти з модернізації ГТС України робить менш болючим питання конкуренції держав у транспортуванні вуглеводнів та зменшує їх залежність від Росії.

Існує потреба доповнити такий економічний прогрес політичними досягненнями. Необхідна політична воля, щоб скеровувати економічну співпрацю в потрібне русло. Вплив російського чинника вдається мінімізувати, але у певних площинах він залишається присутнім.

Сторони демонструють вміння долати конфліктогенність деяких чинників, серед яких – кримськотатарське питання. Певною мірою проблема із розселенням залишається, оскільки повернення кримськотатарського населення триває. Вирішення цього питання переважно просувається за рахунок посилення допомоги з боку як офіційної Анкари, так і неурядових релігійних організацій, що викликає негативну реакцію супротивників посилення турецької присутності на півострові.

3.3. Криве дзеркало замість вікна можливості

Назву третього сценарію надихнув образ деякого уявного кордону між країнами, який може мати як інтегруючу, так і бар'єрну функцію. Вікно можливості є символом відкритого та транспарентного дискурсу між країнами, криве дзеркало, навпаки, символізує бар'єр між країнами, оскільки воно спотворює все, що на нього проектується. Сценарій зображує процес домінування бар'єрів між країнами (криве дзеркало) над діалогом (вікно можливостей).

Переорієнтування Туреччини на інші вектори зовнішньої політики знизило рівень двосторонніх контактів з Україною, а потім звело їх до формальної співпраці в рамках міжнародних та регіональних організацій (наприклад, ОЧЕС). Невизначений статус Туреччини vis-à-vis ЄС значно охолодив ставлення Туреччини

47 Девіз став популярним завдяки У. Черчиллю, який у 1914 р. після початку Першої світової війни заявив, що лозунгом всіх британців є «бізнес як звичайно». «Британський народ додержується правила: вести бізнес як звичайно, як би не змінювалась карта Європи», – задекларував він.

до ідеї вступу в цієї організації, тим самим знявши з порядку денного обмін досвідом щодо процесу європейської інтеграції та традиційну взаємну підтримку, що завжди була базисом українсько-турецької співпраці.

Досягнення Туреччини в енергетичній сфері, її успіхи з перетворення в енергетичний «осередок» Євразії завдяки успішному лобіюванню маршрутів транспортування вуглеводнів підірвало позиції України на світовому енергетичному ринку. Співпраця з Росією стає визначальною для Туреччини, а «загравання» з Україною вважається небажаним, аби не провокувати негативну російську реакцію.

Загострюються проблеми політичного характеру: гальмування вирішення візового питання стосовно спрощення візових процедур для турецьких громадян призвело до зустрічних заходів з турецької сторони; законодавчі проблеми, низький рівень соціально-економічного розвитку кримськотатарського населення спричинюють сплеск радикалізації та екстремізму в Криму як з боку російського населення, так і татарського. За таких умов стає можливим прямий вплив зарубіжних сил, які намагаються розіграти «кримську карту». Постає питання територіальної цілісності України.

Таким чином, вікно можливостей не було вчасно використано. Амбіції України і Туреччини спотворились у кривому дзеркалі, змусивши країни сприймати дії один одного через призму загроз, намагання посилити вплив за рахунок безпеки іншого. Реалізувалась ситуація «Турецького гамбіту»[48] – Туреччина обрала шлях, відповідно до якого жертвує співпрацею з Україною заради забезпечення своїх інтересів на більш пріоритетних для себе напрямах. Такий хід подій неминуче загострює «гру» на регіональній «шахівниці».

Безперечно, останній варіант виглядає як найбільш неприпустимий. Традиційно українсько-турецькі відносини розвиваються за другим сценарієм – «бізнес як завжди», тобто спостерігається повна економізація відносин. Перший сценарій, на наш погляд, має також свої переваги, хоча й не настільки фокусується на економіці. Оптимальним було б забезпечити реалізацію комбінованої версії першого та другого сценаріїв.

НА ШЛЯХУ ДО СИМЕТРИЧНОЇ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ

Задля реалізації найбільш бажаного сценарію розвитку двосторонніх відносин Україна і Туреччина як вагомі регіональні сили можуть сприяти координації регіонального розвитку, посиленню інтеграції між країнами регіону. Необхідно розвивати таку парадигму регіонального розвитку, яка б відповідала інтересам всіх зацікавлених сторін, яку можна охарактеризувати як «конструктивний регіоналізм»[49].

Ані ідентичність, ані інтереси не є статичними, раз і назавжди визначеними. З наведеного аналізу стає очевидним, що турецька ідентичність постійно реконструюється у напрямі до самосприйняття як «світової незалежної сили». Це, на нашу думку, показує проблематичність традиційних дипломатичних сентенцій про об'єктивність українсько-турецького стратегічного партнерства, його незмінний характер. В умовах, коли інтереси країн постійно перевизначаються, географічна максима «Чорне море єднає, а не розділяє нас» не є належним поясненням суті та розвитку цих відносин.

У кожній зі сфер двосторонньої співпраці є великий незадіяний потенціал, тож важливим завданням на порядку денному є визначення та реалізація перспективних аспектів цієї співпраці.

4.1. Нова безпекова ідентичність: точки дотикання

Стратегічне партнерство передбачає планомірну координацію безпекових політик країн. Вже сьогодні Україна і Туреччина є головними контрибьюторами в процеси регіональної інтеграції в рамках ОЧЕС, співпрацюють у рамках BLACKSEAFOR та Чорноморської гармонії. Вказані зміни у турецькій безпековій ідентичності, а саме: розширення «зони відповідальності» Туреччини, бажання не тільки гарантувати свою безпеку, а й проектувати її, – створюють зовсім новий образ безпеки в регіоні, з чим Україні треба узгоджувати свої інтереси та політику.

Таке визначення, що часто використовується щодо Туреччини, як «status quo power» (держава статус-кво) демонструє турецьку традицію підтримувати незмінний стан речей, аби не руйнувати існуючий баланс сил. Починаючи з Конвенції Монтре 1936 р., яка передавала Туреччині контроль над судноплавством у Чорноморських протоках, закінчуючи опозицією Туреччини розширенню операції НАТО «Активні зусилля» з Середземного до Чорного моря, бажання підтримувати статус-кво проявлялось на різних історичних етапах. В останні роки політика статус-кво змінилась активним його порушенням. Відбувається це, на нашу думку, не на всіх напрямах. На деяких з них Туреччина збільшує свою присутність, а на інших (наприклад, у відносинах з Україною) віддає перевагу збереженню статус-кво. Можливо, така «роздвоєність»

48 Гамбіт у шахах означає жертвування фігури заради швидшого розвитку чи загострення гри.

49 Языкова А. Интересы и политика России в Черноморском регионе // I. Türk Rus ortak Karadeniz sempozyumu bildirileri. 27-28 Mart, 2008. – Ankara: Ankara Universitesi basınevi, 2008. – P. 100.

є результатом проектування внутрішньополітичних процесів на сферу зовнішньої політики чи суто прагматичним підходом до сфер діяльності, виходячи з їх пріоритетності.

Так чи інакше, безпекова ідентичність Туреччини – складне поєднання понять «держава статус-кво», «держава зі стратегічною глибиною»[50], «регіональний гравець з глобальними амбіціями, «країна-модель» тощо. У цих умовах перед Україною стоїть завдання розробки адекватної регіональної стратегії з урахуванням всіх чинників та знаходження свого місця в мультивекторній системі зовнішніх відносин Туреччини, а також включення Туреччини (і загалом південного напряму зовнішньої політики) до своєї системи зовнішньополітичних зв'язків.

4.2. Політичний діалог

Тоді як політичний діалог вже є постійним елементом українсько-турецьких відносин, треба наповнити його реальним змістом та продуктивністю. Певні гострі теми мають бути деполітизовані. Це передбачає відсутність маніпулювання ними у двосторонніх відносинах. З-поміж тих, що можуть підлягати найбільшій секьюритизації[51], є питання, пов'язані з державним суверенітетом. Попри різні історичні умови, в яких формувались політичні системи обох держав, немає сумнівів, що ця проблема є найгострішою для них. Якщо для України це лише питання укріплення своєї ідентичності, яка почала конструюватись, то для Туреччини – збереження своєї ідентичності, що є боротьбою двох протилежних тенденцій – посилення секулярної та ісламської ідентичності. Постійна артикуляція ідентичності є засобом державотворення та, фактично, існування обох країн. Збереження свого національно-політичного організму саме в існуючих кордонах – питання номер один і для України, і для Туреччини. І хоча їх політичні системи важко порівнювати, поляризованість суспільства, хаотична політична культура є спільною проблемою для цих двох країн.

Питання територіальності, кордонів та захисту від сепаратизму є тим внутрішнім середовищем, в якому розвиваються всі політичні процеси. Курдське питання для Туреччини вважається її Ахілесовою п'ятою. Впродовж усього часу існування республіки різні методи застосовувались для її вирішення – від відкрито агресивних дій уряду та військових до більш холістичного та гуманного підходу «демократичного відкриття». Проблема кримських татар для України також має певний конфліктогений потенціал. Такі гострі теми вимагають відповідного ставлення, якщо країни хочуть вести цивілізований діалог.

4.3. Економіка як стрижень кооперації

Втіленням раціоналістичного та прагматичного підходу до двосторонньої взаємодії між країнами є фокусування саме на економічній взаємодії між Україною і Туреччиною. Водночас помітно, що ситуація часто спрощується і саме економічні параметри заміщують інші показники стратегічного партнерства. Безумовно, економіка може стимулювати розвиток інших видів кооперації, як це і сталось у 1990-х рр., але вона не може бути єдиним виразником «стратегічності» відносин.

В економічній кооперації існують проблеми, що потребують практично невідкладного вирішення. На думку деяких дослідників, потенціал співпраці не використовується на повну силу, що, можливо, є анахронізмом ще з тих часів, коли Україна і Туреччина належали до різних блоків, «клубів» країн[52]. Серед таких проблем можна назвати проблему візового режиму, структури українського експорту в Туреччину, недосконалість законодавчої бази в Україні тощо. Поза сумнівом, ці проблеми є віддзеркаленням процесів, пов'язаних із серйозними структурними проблемами політичного, інституційного, соціокультурного характеру, характерних для суспільства, яке тільки починає розбудовувати свою державність. Але такі суперечності, почасти внутрішнього характеру, стають вагомою перешкодою на шляху розбудови системи партнерських відносин, а отже, повинні бути адекватно вирішені.

За прогнозами турецьких партнерів, введення більш сприятливого візового режиму для турецьких громадян надасть значного поштовху економічним зв'язкам наших країн, поліпшить інвестиційну привабливість України. Крім того, чимало проектів, які могли б змінити структуру українського експорту в бік підвищення частки наукоємних товарів та послуг, на жаль, не отримують державної підтримки, тому не можуть бути реалізовані. Політична нестабільність в Україні та відсутність чітких гарантій для інвесторів – ще один чинник, який часто наводиться як аргумент, що пояснює низьку інтенсивність інвестування в українську економіку.

4.4. Синергія: коли high politics доповнюється low politics

Політичний діалог, не маючи твердого підґрунтя у вигляді міжособистісних контактів та пізнання одне од-

50 «Стратегічна глибина» – концепція, автором якої також є міністр закордонних справ Туреччини Давутоглу А., що характеризує геополітичне положення Туреччини як «глибоке» з стратегічної точки зору – на перехресті кількох геополітичних сфер, що, нібито, визначає статус країни як «глобальної сили».

51 Згідно з Копенгагенською школою дослідження миру секьюритизація – процес надмірної політизації, виведення питання на безпековий порядок денний.

52 Matos J. Ukraine and Turkey: Security and Cooperation in the Black Sea Region // Insight Turkey. – April-June 2000. – Vol.2. – No 2. – P. 148.

ного, не може бути ефективним. Необхідно досягти синергії між діалогом офіційним з політичних та економічних питань (сфери, що становлять так звану high politics – «високу» політику) та гуманітарним і культурним діалогом (low politics – «низька» політика).

У сучасній дипломатичній теорії визнається, що в сучасному глобалізованому світі офіційна дипломатія (дипломатія першого напряму, Track-I Diplomacy) не може залишатись єдиним інструментом державного впливу та політики. Вона має бути доповнена іншими, часто неформальними інструментами, які приводять у дію не офіційні представники країн – дипломатичні представництва, представництва при міжнародних організаціях, делегації тощо, а неформальні, неурядові інститути та окремі індивідууми (дипломатія другого напряму, Track-II Diplomacy). Саме синергія між обома – так звана мультитрекова дипломатія (Multi-Track Diplomacy) – має шанс на ефективну артикуляцію потреб двосторонньої співпраці, а саме: не з точки зору лише офіційних установ, а й з точки зору громадян обох країн. Ця ідея відповідає парадигмі людської безпеки, яка передбачає, що саме інтересами індивідууму повинна керуватись держава у процесі вироблення державної політики.

Сучасний стан міжособистісних контактів та культурного діалогу між країнами є незадовільним. Як свідчать численні дослідження, український і турецький народи мають лише фрагментарне та стереотипізоване уявлення один про одного.

Міжкультурна співпраця має бути виведена на якісно новий рівень. Важливим для розвитку міжкультурного діалогу є проект, започаткований Міністерством культури і туризму ТР, стосовно надання грантів для публікації творів турецьких авторів іншими мовами. Реалізація проекту сприяла значній популяризації турецької літератури, зокрема в Україні. Водночас протилежного процесу не відбувається – українська література майже не представлена в турецькому літературному просторі. Значним зрушеннями стали переклади «Роксолани» П. Загребельного та творів Т. Шевченко в останні роки на турецьку мову, але, безумовно, цього замало. На державному рівні разом із вже прийнятими угодами у відповідних сферах має бути прийнята детально розроблена програма із заохочення контактів між науковими та освітніми установами, бібліотеками, архівами, музеями. Окрему увагу слід приділити контактам між засобами масової інформації для популяризації культури та для координації дій з можливої реалізації спільних проектів. Такі заходи, як проведення років культури, можуть стати важливим механізмом ознайомлення країн з культурою одна одної. Прийняте рішення про проведення у 2011 р. Року культури України в Туреччині, а в 2012 р. – Року культури Туреччини в Україні може стати такою спробою.

Представлений аналіз мав на меті продемонструвати сучасний стан та можливі напрями подальшого розвитку українсько-турецьких відносин. Запропоновані загальні рекомендації, за умови їх реалізації у найближче десятиріччя, сприятимуть втіленню позитивного для обох країн сценарію та зможуть запобігти суперечностям між країнами.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Compass 2020

Україна у міжнародних відносинах
Цілі, інструменти, перспективи

Дане дослідження підготовлене в рамках проекту «Компас», започаткованого регіональним представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта у співпраці з Інститутом зовнішньої політики з метою підтримки України у виробленні послідовної зовнішньополітичної стратегії та сприяння молодим експертам у цій сфері.

Український «Компас» є спадкоємцем подібного проекту, який був організований Фондом у 2007 році в Німеччині. В результаті його успішної реалізації були підготовлені сценарії розвитку подій у різноманітних сферах зовнішньої політики Німеччини, які в подальшому мали резонанс серед осіб, що приймають рішення у сфері зовнішньої політики.

Дослідження ґрунтується на методології побудови сценаріїв як засобу стратегічного планування. В якості часових меж визначено 2010-2020 роки. Авторка представляє загальний стан ситуації, аналіз нормативно-правової бази, політики та стратегії України в обраній темі, та альтернативні сценарії розвитку подій в залежності від внутрішньополітичного розвитку України та змін у міжнародних відносинах у світі, а також можливі шляхи досягнення позитивних зрушень у досліджуваному напрямку та перспективи активізації української політики в цій сфері.

Марина Воротнюк - науковий співробітник Центру міжнародних досліджень Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, старший науковий співробітник Одеського філіалу Національного інституту стратегічних досліджень.

Фонд ім. Фрідріха Еберта
Представництво в Україні

вул. Пушкінська, 34,
01004, Київ,
Україна
тел.: 044-234-00-38
факс: 044-451-40-31
mail@fes.kiev.ua
www.fes.kiev.ua

Всі тексти доступні за веб-адресою:
www.fes.kiev.ua

Погляди, висловлені в даній публікації, не обов’язково відображають погляди Фонду ім. Фрідріха Еберта або організації, де працює автор.